

Відгук

на дисертацію **Бабинського Анатолія Богдановича** на тему:

Патріархальний рух в середовищі українських греко-католиків у діаспорі (1964–1989 рр.)

Спеціальність 041 – Богослов'я

У своєму дисертаційному дослідженні «**Патріархальний рух в середовищі українських греко-католиків у діаспорі (1964–1989 рр.)**» здобувач Анатолій Бабинський опрацьовує одну з найактуальніших проблем у сучасній історії Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). Прагнення українських греко-католиків мати свій патріархат та зусилля патріархального руху для досягнення цієї мети є яскравим прикладом поєднання еклезіальних, національних та політичних чинників, які супроводжували цей рух від його зародження до сучасності. Хоча й на тему «боротьби за патріархат» існує багато публікацій, її цілком слушно можна вважати малодослідженою, оскільки внаслідок несприятливих політичних обставин (тривалої бездержавності України та релігійних переслідувань радянської влади) греко-католицькій історіографії у дотеперішніх студіях рідко вдавалося вийти за межі апології власних позицій та полеміки із супротивниками і опонентами. До того ж автори значної частини таких розвідок були активними учасниками патріархального руху, а тому їм майже не вдавалось критично проаналізувати досліджуване питання.

Тож наукова актуальність та новизна дисертаційної праці А.Бабинського зумовлена як недостатньо об'єктивним відображенням її проблематики в науковій літературі, так і необхідністю осмислення історії та ролі патріархального руху для самої УГКЦ. У цій роботі вперше в українській та світовій історіографії успішно реалізовано завдання всебічного і комплексного аналізу ґенези патріархального руху як складової частини життя українських греко-католиків у діаспорі. Викладені та обґрунтовані в дисертації положення дозволяють розкрити цілісну картину розгортання цього руху в середовищі греко-католицьких мирян поза межами України, з'ясувати і зрозуміти вплив на нього таких факторів, як Другий Ватиканський собор, екуменічний діалог та так звана «східна політика» Ватикану.

Методологія

Визначивши своєю метою комплексний аналіз патріархального руху з урахуванням впливу різних історичних, богословських, політичних та церковно-політичних контекстів, автор дисертаційного дослідження застосував цілу низку різноманітних як історичних, так і богословських теоретичних і емпіричних наукових методів для досягнення поставлених дослідницьких цілей. Серед них на особливу увагу заслуговує використання концепту «діаспорної релігійності» (*diasporic religion*, ст. 48-53), який робить можливим

представлення ширшого контексту зародження патріархального руху. Застосування цього концепту оперте на твердженні А.Сороковського про те, що патріархальний рух був передусім «діаспорним явищем» (ст. 43). А.Бабинський широко представляє саме поняття діаспори та пояснює теоретичні підстави його застосування у дослідженні. Орім того, для збору матеріалу та перевірки деяких даних і дослідницьких гіпотез автор цілком слушно застосував також методологію «усної історії» (*oral history*), особисто провівши інтерв'ю з безпосередніми учасниками патріархального руху.

Джерельна база дослідження

Грунтовне опрацювання поставлених завдань, яке дає ключ до розуміння цілого пласту подій і процесів в українській діаспорі, патріархальному русі та й сучасній УГКЦ, вимагало використання різноманітних джерел. Заслуговує на увагу те, що автор опрацював багато опублікованих у пресі та окремих виданнях документів, а також проаналізував величезний обсяг неопублікованих матеріалів з офіційних (напр. Історичний архів Української Греко-Католицької Церкви в Римі), парафіяльних та приватних архівів, персональні збірки, кореспонденцію патріархальних організацій, патріарха Йосифа Сліпого, листування активних учасників патріархального руху, різноманітні петиції, звернення, спомини, які вперше запроваджено до наукового обігу та досить вичерпно описано й систематизовано у вступній частині дисертації. Використання широкого масиву джерельних матеріалів дало змогу оминати однобічне представлення теми в попередній науковій літературі та критично представити досліджуваний феномен у власній дисертаційній праці.

Структура дисертаційної роботи

Дисертація складається з чотирьох розділів та висновків, які повністю відповідають визначеній темі й поставленим завданням дослідження, а також детального списку використаних джерел і літератури.

У першому розділі «Стан наукової розробки, джерела і теоретичні основи дослідження» який слугує вступною частиною роботи, представлено й критично проаналізовано історіографію заявленої проблематики, джерельну базу з переліком та класифікацією різноманітних матеріалів, використаних у дослідженні, термінологію і методологічні підходи з наголосом на тому, що патріархальний рух – це передовсім «феномен першого покоління третьої хвилі української еміграції» (ст. 43). Це акцентування було важливим для подальшого розкриття теми, оскільки лише тоді можна зрозуміти зародження, еволюцію, стагнацію чи кризу цього явища. Окрему увагу в цьому розділі приділено характеристиці поняття «діаспори», його застосуванню в історичній науці, а відтак – одній із ключових концептуальних засад дослідження – «діаспорній релігійності». Остання відіграла роль важливого консолідаційного чинника на еміграції, який спроможний був забезпечити тяглість традицій і зв'язок повоєнних українських скитальців з історичною батьківщиною. Це представлення ширшого контексту зародження патріархального руху крізь призму

«діаспорної релігійності» допомагає глибше зрозуміти його конкретні прояви у греко-католицькому емігрантському середовищі. В окремий підрозділ виділено «Генезу патріархальної ідеї в Україні» (ст. 54-58), в якому перелічено основні історичні етапи зародження та розвитку ідеї піднесення Київського (а згодом – Галицького чи Києво-Галицького) митрополичого престолу до статусу патріархату від XVI ст. й до сучасності: в умовах давньої Речі Посполитої, Австрійської імперії та міжвоєнної Польщі. На нашу думку, сама назва цього підрозділу звучить дещо анахронічно і, можливо, краще було б говорити про розвиток патріархальної ідеї «на сучасних землях України». Також видається, що цей підрозділ трохи губиться в розділі «Стан наукової розробки, джерела і теоретичні основи дослідження», оскільки у ньому, відповідно до назви, мова йде про бібліографію та методологічні/концептуальні підходи. Структурно підрозділ «Генеза патріархальної ідеї в Україні» можна було б, наприклад, зробити вступною частиною другого розділу. У самому ж підрозділі вартувало більше наголосити на відмінностях у спробах імплементації патріархальної ідеї чи здобуття патріархального статусу. Адже до XX ст. патріархат був переважно «клерикальним» проєктом, яким переймалася церковна ієрархія або ж представники духовенства. Натомість сучасний патріархальний рух в українській діаспорі був передусім «мирянським» феноменом.

Патріархальний рух тісно пов'язаний з епохальними змінами політичних, церковних, суспільних, культурних і політичних середовищ, які мали вплив на його формування і перебіг. Про ширший контекст поширення сучасної патріархальної ідеї наприкінці першої половини XX ст. та утворення перших організаційних структур йде мова у другому розділі «Зародження перших патріархальних осередків: передумови та причини». У цьому розділі автор спростовує дотеперішнє спрощене уявлення про виникнення патріархального руху в контексті рішень Другого Ватиканського собору та приїзду до Риму митрополита Йосифа Сліпого, який в першій промові на соборі у 1963 році відразу порушив питання піднесення УГКЦ до гідності патріархату. Натомість А.Бабинський переконливо пов'язує інтерес до патріархальної ідеї серед ширших греко-католицьких мирянських кіл із цілями та завданнями першого покоління третьої хвилі української еміграції. Зародження цього феномена автор виводить із особливостей релігійного життя та релігійних практик як мобілізаційного фактора в таборах повоєнних переміщених осіб, які мали нагоду «запровадити автономне самоврядування, яке хоча б частково замінило їм втрачену батьківщину і допомогло розбудувати функціональні спільноти на чужині», а це, в свою чергу, вплинуло на «формування колективної ідентичності третьої хвилі української еміграції» (ст. 64). Цей мобілізаційний фактор був насамперед важливим для вихідців з Галичини, для більшості з яких УГКЦ була важливою структурою, яка відігравала роль національної інституції та інтеграційного суспільно-політичного чинника. На прикладі релігійного життя у таборах автор проаналізував вплив релігії на згуртування гетерогенних (передусім у політичному значенні) угруповань українських емігрантів.

Крім того, у другому розділі наголошено на зростаючій активності мирян та їхній участі у релігійному житті не лише як пасивних спостерігачів, а й діяльних організаторів і провідників релігійного життя спільнот. Це зростання активності стало наслідком переосмислення ролі мирян у житті Церкви назагал, яке знайшло відображення у документах Другого Ватиканського собору. Частина цього розділу присвячена висвітленню особливостей боротьби за збереження власних традицій (на прикладі календарного питання), в контексті якої (не без політичного забарвлення) з'являється тема патріархату (зокрема – спільного для православних і греко-католиків) як форма протистояння з Московським патріархатом чи російською загрозою або ж захисту українців перед асиміляцією. Ці ідеї проаналізовано паралельно з представленням позиції греко-католицьких ієрархів, які ще до Другого Ватиканського собору порушували питання заснування патріархату. Друга частина другого розділу містить виклад процесу «Становлення комітетів оборони обряду і традицій УКЦ в США і Канаді», в якому яскраво представлено напружені стосунки всередині українського греко-католицького єпископату, частина якого не підтримувала домагань патріаршого статусу Церкви, а також складні взаємини між різноманітними політичними середовищами української діаспори зі своєю церковною ієрархією.

У третьому розділі «Український патріархальний рух: організація і тактика» А.Бабинський подає власну періодизацію руху та характеризує особливості кожного з періодів. Важливо, що автор не лише описує процес організаційної консолідації/радикалізації патріархальних товариств і уніфікації їхніх зусиль, зміни в тактиці діяльності задля досягнення остаточної мети, політизацію/інструменталізацію руху, його кризи і пошук співпраці з новим главою УГКЦ після смерті Йосифа Сліпого, але й висвітлює конфлікти «патріархальників» з греко-католицькою ієрархією, передусім з тими єпископами, які були відвертими противниками патріаршого статусу Церкви, та незадоволення діями Римської курії в контексті післясоборової «східної політики» Ватикану. У сюжет цього розділу вплетено коротке представлення особистісних портретів окремих лідерів патріаршого руху. Хоч, на нашу думку, в рамках цього дослідження авторові варто було детальніше проаналізувати їхні політичні погляди та уподобання, а також їхнє політичне минуле на батьківщині. Це напевно дозволило б пролити більше світла на їх світогляд та мотивацію, а також з'ясувати ступінь впливу націоналістичних та інших політичних течій на церковне життя. Окремо в цій частині дисертації заторкнута тема самопроголошення греко-католицького патріархату, яке лише збільшило градус напруги та посилило конфронтацію між прихильниками і противниками патріархальної ідеї, загострило стосунки з римськими дикастеріями.

Останній четвертий розділ «Патріархальний рух як суспільно-релігійне явище української діаспори» присвячений висвітленню ідейних особливостей, які нуртували в середовищі патріархального руху. Вони стосувались як суспільно-політичних, так і богословських

аспектів патріархальної ідеї. Ця взаємозалежність між боротьбою за патріархат та консолідацією українства в світі часто призводила, як слушно зауважує автор, до «розмивання меж між *політичним* і *релігійним*» (ст. 207). З суспільно-політичної перспективи патріарший статус УГКЦ мав би сприяти консолідації та скріпленню єдності українців діаспори. З іншого боку, одним із богословських мотиваційних факторів став «український екуменізм» (ст. 192). Цей фактор був співзвучний з тими процесами, які відбувались у тогочасному церковному житті в глобальних масштабах. Від другої половини XIX ст. в Католицькій Церкві на офіційному рівні спостерігається особливий інтерес до міжцерковного поєднання, який супроводжувався змінами парадигми у відношенні римо-католиків до східно-християнської спадщини, переосмислення ролі східних традицій, літургії, богослов'я, духовності. Відбувався поступовий і трививалий процес переходу від домінуючого раніше строго уніформістського бачення Церкви до Церкви у повному розумінні її католицькості, яка полягає у множинності форм еклезіального життя. У патріархальному русі проявились властиві греко-католицькій історично-богословській думці спроби синтезу і примирення двох традицій – Заходу і Сходу. Патріархат міг би, на думку його прихильників, відіграти ключову роль у порозумінні з українськими православними. Прикладами для наслідування були православний митрополит Петро Могила та унійний – Йосиф Велямин Рутський, зусилля яких для досягнення єдності між поділеними частинами Київської митрополії через піднесення її до рангу патріархату у XVII ст. активісти патріархального руху хотіли зреалізувати в нових історичних реаліях.

Загальна характеристика дисертаційного дослідження

У своїй дисертації А.Бабинський опрацював тему з історії УГКЦ, яка, з одного боку неодноразово заторкалася в публікаціях різних авторів, а з іншого – не є всебічно висвітленою. Ця робота без сумніву є вагомим внеском у дослідження не лише патріархального руху як такого, але й назагал патріархальної ідеї в історії УГКЦ. Водночас, дисертаційне дослідження розглядає патріархальний рух як явище української діаспори, тим самим спричиняючись і до розширення проблематики вивчення духовно-культурного життя українців на еміграції. Особливо слід відзначити інноваційність дослідницьких підходів, застосування сучасного наукового інструментарію, які не обмежуються до використання виключно методів і концепцій притаманних фахові, в якому написано наукову працю, а залучають методологію суміжних гуманітарних і суспільних наук. Такий міждисциплінарний підхід дозволив поставити досліджувану проблематику в ширший контекст, взяти до уваги і вивчити вплив середовищ, політичних, соціокультурних обставин та особистісних мотивацій головних «акторів» – лідерів мирянських організацій і церковних достойників. Він дає змогу краще зрозуміти передумови зародження та ґенезу патріархального руху, проаналізувати богословські, культурні та політичні чинники поширення та пропагування патріархальної ідеї.

Дисертація, беручи до уваги багатогранність тогочасних релігійних, політичних, соціальних контекстів, унаочнює, що патріархальний рух не був ані виключно церковним явищем, ані винятково мирянським феноменом. Автор описав і проаналізував такі важливі для неупередженого і всестороннього висвітлення проблематики аспекти як взаємини між різноманітними політичними діаспорними середовищами, між світськими активістами та греко-католицьким єпископатом, а також всередині самої церковної ієрархії. Патріархат не був виключно справою еклезіального статусу релігійної спільноти, але й політичним питанням та мав, на переконання його протагоністів, стати інтеграційним чинником українців у діаспорі. Слід також відзначити вдалу спробу компаративного аналізу особливостей релігійного життя української еміграції у зіставленні з іншими етнічними діаспорними середовищами.

Зауваги до дисертаційної праці стосуються передусім потреби глибшого богословського аналізу (еклезіального і канонічного) патріархального питання з перспективи тогочасної католицької еклезіології та церковного права. Такий аналіз міг би надати можливість краще усвідомити цілі патріархального руху та безперспективність деяких домагань, котрі регулярно надсилалися до Римського Апостольського престолу. Адже, згідно з тогочасним чинним церковним правом навіть у випадку визнання патріаршого статусу УГКЦ її предстоятель *de jure* не мав би жодного юрисдикційного впливу на структури своєї Церкви поза межами історичної/матірної території. Дослідження багато б виграло, якщо б було детальніше представлено, наскільки ґрунтовно і компетентно учасники патріархального руху в своїй аргументації заглиблювалися саме в богословську сторону проблеми і враховували тогочасні церковно-канонічні реалії. Також порівняння зі структурами вже існуючих унійних патріархатів, з їхнім статусом, привілеями і стосунками з єпископом Риму і Римською курією могли б додати ясності у це питання.

Ще одним цікавим аспектом праці могла б стати відповідь на питання, до якої міри тема патріархату була продовженням давнішої полеміки між т.з. «восточниками» і «западниками» серед греко-католицького духовенства та ієрархії. Адже багато тем, які були пріоритетними для учасників патріархального руху в діаспорі (одружене духовенство, календарне питання) як важливі маркери ідентичності й «автономності» східної церковної традиції, співзвучні з темами, які були актуальними в Галицькій митрополії міжвоєнного періоду.

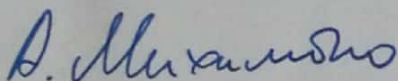
Очевидно, що представлене дослідження не вичерпує проблематики і не дає остаточних відповідей на усі питання, проте воно створює добре підґрунтя для їх подальшого вивчення. У висновках, на жаль, якраз трохи бракує цього чіткого окреслення таких відкритих питань, які могли б вказати на подальші перспективи дослідження як самого патріархального руху, так і сучасних зусиль, спрямованих на досягнення патріаршого статусу УГКЦ. Зокрема, дуже бажаним було б з'ясування ставлення Ватикану до

українського патріаршого руху, формування римських позицій і відповідей на домагання «патріархальників». Зрозуміло, що відповіді на ці питання можна буде дати лише тоді, коли відкриється доступ до відповідних документів у Ватиканських архівах.

У тексті дисертаційного дослідження трапляються незначні помилки. На ст. 158 єпископа Мирослава Марусина названо екзархом у Німеччині. Насправді екзархом тоді був єпископ Платон Корниляк, а єпископ Мирослав Марусин – апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі. На ст. 223 документ Другого Ватиканського собору «*Apostolicam actuositatem*» названо догматичною конституцією. Цей документ мав однак статус декрету. Ці неточності, однак, не впливають на аргументацію і результати дослідження.

Підсумовуючи, можна констатувати, що дисертаційне дослідження відповідає усім критеріям до такого роду наукових робіт, а його автор Бабинський Анатолій Богданович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 041 – Богослов'я.

Айхштет, 16 вересня 2020 року

Офіційний опонент Андрій Михалейко,
габілітований доктор богослов'я,
кандидат філософських наук,
професор-ад'юнкт Католицького університету
Айхштет-Інгольштадт (Німеччина)